

ADAM BROOKES

Breekbare lading

*Het spectaculaire verhaal van
een historische reis door China
om de kunstschaten van de
Verboden Stad te redden*

Uitgeverij Balans

Inhoud

Kaart - 10

Een opmerking van de auteur - 13

Voorspel: De Verboden Stad - 15

I. Een eerste blik op de keizerlijke collecties - 25

2. De sjofele professor - 43

3. Vrede, en oorlog - 60

4. Evacuatie - 87

5. Shanghai - 103

6. Naar Londen - 116

7. De Zuidelijke Route - 143

8. Vlucht uit Nanjing - 173

9. De Middelste Route - 198

10. De Noordelijke Route - 230

II. Een soort toevluchtsoord - 259

12. De onvergetelijke dag - 299

13. Ballingschap? - 323

14. Klopjacht op tijgers - 346

Dankwoord - 381

Fotoverantwoording - 386

Noten - 389

Beknopte bibliografie - 407

VOORSPEL

De Verboden Stad

Peking, 28 januari 1765

We beginnen in een zilverwitte winterduisternis. De lucht tintelt van de kou. Bergen oude compacte sneeuw vullen de keizerlijke binnenhoven. Lange glinsterende ijspegels hangen aan de dakranden van de paleizen. De meren zijn dichtgevroren. De Verboden Stad ligt achter zijn imposante okerrode verdedigingsmuren. De zalen en tempels, tuinen en stegen liggen stil te wachten in de nacht.

Om vier uur een teken. Kaarslicht flikkert in de Zaal van de Geestelijke Ontwikkeling. De keizer van de Qing, wiens uitgestrekte gebieden we tegenwoordig China noemen, is wakker. De paleizen komen tot leven. Keizerlijke eunuchen – mannen die op jonge leeftijd zijn gecastreerd – haasten zich in hun lange zijden gewaden naar hun post, terwijl hun schrille kreten door de zalen weerklinken: *Wansuiye jixiang!* Veel geluk voor Zijne Majesteit! Eunuchen spoeden zich met een emmer warm water van de keukens naar de slaapvertrekken van de keizer. De keizer daalt neer uit zijn *kang*, zijn hoge, verwarmde bed, en kamermeisjes zijn

druk in de weer om zijn gewatteerde dekens te fatsoeneren. De keizer wast zich. Een eunuch brengt scheerspullen die in keizerlijk gele zijde zijn gewikkeld en scheert het gezicht, de kin en het voorste deel van het hoofd van de keizer. De eunuch borstelt het haar van de keizer en vlecht het tot een lange staart in de Mantsjoe-stijl.

De keizer kleedt zich aan. Vandaag trekt hij een gewaad van gele zijde aan, een dikke witte zijden broek en sokken van wit fluweel. Om zijn schouders slaat hij een mantel die is afgezet met sabelbont, om zijn middel een riem met smaragden en parels. Hij draagt zwarte laarzen met een witwollen voering en een muts van sabelbont. Buiten, in de duisternis voor het ochtendgloren, staan eunuchen op hem te wachten om hem met een verwarmde draagstoel door de binnenhoven te vervoeren. Terwijl ze hem over de ijskoude tegels dragen, blazen ze ademwolken uit in de koude lucht. In een klein, door lantaarns verlicht konvooi sluipen ze door de hoge paleizen. Deze paleizen vormen de keizerszetel sinds ze in het begin van de vijftiende eeuw door miljoenen dienstplichtige arbeiders zijn gebouwd. Op de omliggende keizerlijke terreinen zijn de regering en de bureaucratie gevestigd, maar dit, de Verboden Stad, is het met rode muren omgeven heilige der heiligen van het rijk, een sacrale kern waar uitsluitend het huishouden van de keizer mag wonen en zich vrijelijk bewegen.

De keizer heeft veel namen. Zijn familienaam, Aisin Gioro Hongli, verraad dat hij afstamt van de Toengoezische stammen die in de winterse bergen en steppen van Mantsjoerije leefden, ver in het noordoosten. De voorvaderen van Aisin Gioro Hongli hebben de stammen in politiek en militair opzicht verenigd en een gezamenlijke identiteit gegeven: de Mantsjoes. In de zeventiende eeuw, toen het Ming-rijk verschijselen van verval vertoonde, drongen de Mantsjoes op naar het zuiden en vestigden

een nieuwe heersersdynastie, de Qing. Qing-legers namen onder leiding van Mantsjoe-generaals in 1644 Peking in. In de loop van de decennia onderwierpen de Qing vervolgens een reusachtig deel van Azië, van de tropische zeeën in het zuiden en het Chineessprekende hartland tot de Tibetaanse hooglanden en de grote Centraal-Aziatische woestijnen, een machtig rijk met een grote verscheidenheid aan landen, volkeren, talen en culturen.

Aisin Gioro Hongli, beter bekend onder de naam van zijn regime, Qianlong, is de zesde keizer van de Qing.¹ Terwijl hij die winterochtend in 1765 in zijn verwarmde draagstoel zit, nadert Qianlong het einde van het derde decennium van zijn heerschappij. Hij is 53 jaar oud, een lange man met – afgaand op zijn portretten – fijne gelaatstreken, misschien een prominente neus en een krachtige kin. Hij regeert in een periode van ontluikende industrialisatie en globalisering. In Groot-Brittannië ontwerpt James Watt de stoommachine. Het jonge wonderkind Mozart treedt in heel Europa op. Lodewijk xv zit in Versailles. In Amerika verzetten kolonisten zich fel tegen belastingheffing door de Britse Kroon. Japan is gesloten en geïsoleerd.

De eunuchen zetten de draagstoel van Qianlong neer in het Paleis van de Wereldse Vreedzaamheid. Het is nog altijd donker. Binnen voeren sjamanen de ochtendrituelen uit, geheime ceremonies onder leiding van vrouwen, uitgevoerd in de taal van de Mantsjoes, volgens de traditie van de Mantsjoes en alleen toegankelijk voor afstammelingen van de Mantsjoes. Een deel van het paleis dient als keuken, waar koks grote lappen vlees bereiden om aan de Mantsjoe-goden te offeren. Qianlong heeft een uur lang contact met zijn voorouders. De lucht is zwanger van rituele muziek, rook en de geur van gekookt varkensvlees.

Om vijf uur neemt Qianlong een slok gezoete zwaluwnestjesoep. De eunuchen dragen hem via een westelijke poort de Verboden Stad uit naar de Meerpaleizen. Om zes uur ontbijt hij in

de Kamer van Uitbundige Vrolijkheid; de gerechten – vleeswaren, noedels, soepen – worden bereid in een keuken met honderd fornuizen en opgediend in windselen van gele zijde. De ontbijttafel van de keizer is prachtvol gedekt. Hij eet van zilveren serviesgoed en van porselein dat is vervaardigd in de keizerlijke bakovens en is ingelegd met zilver, goud en jade. Hij eet alleen, en snel. Na vijftien minuten is hij vertrokken; de restjes worden verdeeld onder de leden van zijn familie en zijn huishouden.

Bij het aanbreken van de dag brengt de draagstoel Qianlong terug naar de Verboden Stad, naar zijn werkkamer in het Paleis van de Hemelse Puurheid. Daar studeert hij een poosje tussen zijn boeken, kaarten en schilderijen. Hij leest, in klassiek Chinees, over geschiedenis en staatkunde, verdiept zich in de precedentes die zijn voorvaderen hebben gesteld en leert van hun regeerperioden. De keizer heeft vele gezichten en die moet hij allemaal perfect uitdragen. Voor zijn door de Mantsjoes overheerste hof en leger is hij een loot van een veroveringsdynastie. Voor de Chineessprekende bureaucratie en elites, en voor honderden miljoenen van zijn onderdanen, is hij een heerser in de confucianistische traditie van ethiek, staatsmanschap en rituelen, een bringer van morele orde, stabiliteit en voorspoed. Voor de Tibetanen en Mongolen is hij een toegewijde boeddhist die de geschriften bestudeert en in de heiligdommen van de Boeddha en de bodhisattva's zijn religieuze plichten vervult. Voor het diverse, veeltalige Qing-imperium in zijn geheel is Qianlong de goddelijke heerser, soldaat, geleerde en scheidsman op het gebied van traditie en cultuur.

Tussen acht en tien uur kleedt de keizer zich om en gaat hij met enkelen van zijn favoriete hovelingen theedrinken en poëzie schrijven. Om tien uur keert hij terug naar zijn bureau in de Zaal van de Geestelijke Ontwikkeling en begint zijn werkdag. Hij leest rapporten uit alle hoeken van het Qing-imperium, schrijft met

penseel en inkt reacties in zijn duidelijke soepele schoonschrift. Hij ontvangt functionarissen om bestuurskwesties en ambtelijke benoemingen te bespreken. Om drie uur krijgt hij opnieuw een maaltijd voorgezet, waarna hij een dutje doet. Om vier uur eet hij gebakjes met Fuheng, een trouwe militaire commandant.² Misschien bespreken ze hun plannen voor de campagne in het zuiden tegen de Birmezen, die later dat jaar zal beginnen.

Tegen vijf uur zit de werkdag erop. De keizer trekt zich terug in de Kamer van de Drie Zeldzaamheden, een kleine gezellige werkkamer naast zijn slaapvertrekken, waar hij in kleermakerszit plaatsneemt op een warme kang. De kamer heeft zijn naam te danken aan drie exquise kalligrafische werken die Qianlong daar heeft laten plaatsen en het is de plek waar de keizer zich overgeeft aan een van zijn grootste genoegens: de kunst en antiquiteiten van de keizerlijke collecties bekijken.

Op deze dag brengt hij twee uur niet door in het gezelschap van hovelingen en eega's, maar tussen kunstvoorwerpen, die hij in de handen neemt, vasthoudt en bestudeert. Soms drukt hij zijn zegel op een schilderij of componeert hij een gedicht dat geïnspireerd is op een bronzen beeld of een stuk porselein. We weten niet precies welke stukken hij op 28 januari 1765 heeft bekeken, maar in de dagen rondom deze datum bekijkt hij een schilderij dat *De hertenjacht* heet, indertijd toegeschreven aan een kunstenaar uit de tiende eeuw n.Chr. Het schilderij verbeeldt een slanke, krachtige jager, misschien van de Mongoolse steppe, op een vurig paard. Met de boog in zijn hand buigt de jager zich over de nek van zijn paard, volledig in de ban van de jacht. Een gewonde hertenbok ligt zieltogend op de grond. Het schilderij is een verbluffende studie van beweging en balans, van geweld en pijn. Qianlong is diep onder de indruk van het werk, plaatst zijn scharlaken zegel op *De hertenjacht* en schrijft een lofdicht op het werk. Rond deze tijd plaatst hij zijn zegel op landschappen

van meesters uit de veertiende eeuw. Hij componeert gedichten waarin hij de lof zingt van een antieke rituele bijl van jade, een prachtige jaden kom en verfijnd porselein.³ Qianlong is gul met zijn poëzie en zijn zegel; enkele van de grootste meesterwerken van de Chinese kunst zijn van zijn merkteken voorzien.

Zulke meesterwerken bereiken de Verboden Stad via verschillende routes. In de eeuwen daarvoor hebben Qianlongs voorgangers hun eigen collecties opgebouwd, waarvan sommige de val van de dynastie en de oorlog hebben overleefd en in zijn handen terecht zijn gekomen. Veel werken ontvangt Qianlong als schatting uit ver verwijderde gebieden van zijn rijk of als geschenk van functionarissen en edellieden die bij hem in de gunst willen komen. Andere zijn in opdracht gemaakt; de keizerlijke schilderacademie en de keizerlijke pottenbakkersovens en ateliers zijn voortdurend bezig objecten te produceren volgens de nauwgezette specificaties van het keizerlijke huishouden en de keizer zelf. In de loop van Qianlongs zestigjarige heerschappij zullen de keizerlijke collecties uitgroeien tot een gigantisch amalgaam van meer dan een miljoen objecten. Qianlongs smaak is bepalend voor de collecties en zal invloed uitoefenen op het beeld dat vele komende generaties van de Chinese kunst hebben.

De antiquiteiten en objecten die de keizer op deze januari-middag bekijkt, zijn alleen voor zijn ogen bedoeld. Geheimzinnigheid en geheimhouding zijn essentiële onderdelen van de keizerlijke mystiek, en de keizerlijke collecties zelf zijn, net als de Verboden Stad, een mysterie voor iedereen buiten het huishouden van de keizer en het hof. Ze worden nooit in het openbaar getoond. Grote delen van de collecties blijven in opslag achter slot en grendel; zelfs de bewoners van de Verboden Stad krijgen ze niet te zien. Dit zijn geen collecties in de zin waarin Europese kunstverzamelaars de term begrijpen. Veel objecten zijn niet decoratief maar functioneel. Fijn porselein uit de keizerlijke pot-

tenbakkersovens wordt wellicht gebruikt aan het altaar tijdens een uitgebreid confucianistische of boeddhistisch ritueel, oude bronzen klokken worden wellicht ingezet om gewijde muziek te maken. Kalligrafie dient als moreel en esthetisch voorbeeld. Schilderijen verbeelden het universum en maken de keizer vertrouwd met zijn onderdanen. Bronzen potten dragen eeuwenoude inscripties met een filosofische of metafysische betekenis. De collecties zijn nauw verweven met de majesteit en legitimiteit van de heerschappij van de keizer. Als Qianlong bij het vallen van de avond in de Kamer van de Drie Zeldzaamheden zit, ziet hij zichzelf niet als een beschouwer van iets wat wij als 'schone kunsten' aanmerken. Hij ziet in deze objecten de fysieke manifestatie van een hogere kosmische orde, waarvan de schoonheid en complexiteit zijn idee over zijn eigen centrale plek in het universum voedt en versterkt. In de streek van een penseel, in de lichtval op jaden snijwerk ontwaart Qianlong de vorm van de tijd, de hartslag van de macht.⁴

Om acht uur 's avonds trekt Qianlong zich terug in zijn slaapvertrekken en is zijn dag voorbij. Hij zal nog eens dertig jaar regeren. Het Qing-imperium zal daarna nooit meer de stabiliteit en grandeur van zijn regime ervaren.

Binnen enkele decennia na Qianlongs dood in 1799 begint het Qing-imperium aan een langdurige periode van verval, van binnenuit verzwakt door opstanden, van buitenaf murw gebeukt door een oorlog met Groot-Brittannië. Binnendringers begrijpen instinctief de symbolische macht van de keizerlijke paleizen en de kostbare, kwetsbare collecties die erin verborgen liggen. In 1860 plunderen Britse en Franse troepen het Zomerpaleis, net ten westen van Peking. Ze stouwen hun haverzakken vol met jaden kunstwerken en juwelen en smijten het porselein op de tegels kapot voordat de Britten de gebouwen in brand steken.

Een Britse officier, kapitein J.H. Dunne, van het 99ste Regiment te Voet, vindt in de puinhopen een nest pekinzenpuppy's en neemt er één mee terug naar Engeland als geschenk voor koningin Victoria. De hond wordt een favoriet van de koningin. Zijn naam: Looty, 'Stukje Buit'.

In 1900 keren de Britse en Franse soldaten terug, deze keer met troepen uit de Verenigde Staten, Japan, Rusland, Duitsland, Italië en Oostenrijk-Hongarije. Ze willen collectief het Qing-hof bestraffen voor zijn steun aan de Bokseropstand. De Bokkers, beneden verarmde, gemarginaliseerde mannen die zich hebben laten opzweepen door een mystiek soort xenofobisch millennialisme, vermoorden buitenlanders en Chinezen die zich met hen hebben geassocieerd en belegeren de buitenlandse legaties in Peking. Het buitenlandse leger marcheert naar Peking, ontzet de legaties en plundert de stad in een vloedgolf van moorden en verkrachtingen. De soldaten dringen tot diep in de Verboden Stad door, waarbij ze angstige eunuchen en concubines door de hoven en stegen jagen. Voor de troepen zijn Peking en zijn paleizen een victoriaanse droom, schathuizen van een corrupt en wegwijnend imperium dat rijp is om te worden geplunderd. Britse regimenten houden veilingen om hun buit te verkopen. Sluwe verzamelaars kopen voor een schijntje meesterwerken op. Een Amerikaanse diplomaat heeft een hele treinwagon nodig om zijn buit mee te nemen. Een deel van het roofgoed zal eindigen in musea en privécollecties in Europa, de Verenigde Staten en Japan.

In 1911 slaan de Qing-troepen aan het muiten en grijpen Chinese nationalistinnen die de Mantsjoe-overheersing verguizen hun kans. Het Qing-imperium, en daarmee een monarchie die duizenden jaren heeft standgehouden, komt met een anticlimax ten val. In het jaar erna wordt de republiek China opgericht, een broze, ziekelijke en onvolwassen staat, geteisterd door partijtwis-

ten, versplinterd door kliekvorming en geregeerd door regionale krijgsheren. De laatste keizer, Qianlongs achter-achter-achterkleinzoon Pu Yi, blijft in de Verboden Stad wonen. Omringd door een gekrompen kwijnende keizerlijke hofhouding heerst hij over een hof dat geen enkele macht meer heeft. In de loop der jaren raken de paleizen steeds meer in verval: gele pannen vallen van de daken, onkruid woekert in de binnenhoven. De keizerlijke collecties, die nu zijn ontdaan van hun traditionele betekenis, liggen onbeheerd in vervallen gebouwen en vormen een slechtelijke bron van privé-inkomsten in onzekere tijden. Prinsen, eunuchen en paleisfunctionarissen gaan er stilletjes met kunstwerken vandoor om die op antiekmarkten te verkopen. Pu Yi, die de collecties als zijn persoonlijke eigendom lijkt te beschouwen, laat kostbare stukken wegvoeren als een vorm van financiële verzekering.

De verfijnde schilderijen, de weidse landschappen op zijde, de intieme studies van vogels en kinderen en bloemen, de energieke en dynamische weergaven van het leven in de steden en dorpen en op de rivieren, het geraffineerde snijwerk in jade en ivoor, de oude filosofische, filologische en wetenschappelijke bibliotheken, de kalligrafische rollen die zo door de keizers werden bewonderd, de gewaden en bontwerken en wandkleden, de snuifflesjes en de juwelen en de met parels en cameeën bezette haarspelden van de hofdames, de tronen en pantsers en zwaarden, de opmerkelijke collectie klokken, de bergen porselein, theekopjes en vazen en kannen en kommen die geglazuurd zijn met keizerlijk geel en verbluffend koperrood – wat zal er gebeuren met al die bezittingen van het keizerlijk huis van Qing in een nieuwe broze Chinese republiek die afstand wil nemen van het keizerlijk verleden en een modern heden wil creëren?

Niemand die het weet.

Maar in de jaren die volgen zullen de keizerlijke collecties van

China – deze honderdduizenden onvervangbare objecten – een reeks vreemde, transformatieve reizen door tijd en ruimte maken. Ze zullen duizenden kilometers afleggen per stoomboot en bamboevlot, per trein en truck, op de rug van ploeterende, zwevende sjuowers, over bergketens, over kolkende rivieren, door brandende steden. Ze zullen een reis maken tijdens een oorlog die in omvang en wreedheid de verbeelding tart, maar waarvan het verloop en de draagwijdte buiten China nauwelijks bekend of begrepen is.

Intussen zal het voortbestaan van de collecties afhankelijk zijn van de arbeid van een kleine groep bezorgde en uitgeputte museumcuratoren onder leiding van een rustige, gewetensvolle epigraficus, die voor zijn enorme toewijding aan de zaak een afschuwelijke persoonlijke prijs zal betalen. En de keizerlijke collecties zullen ook een reis in betekenis ondergaan, als degenen die ervoor zorgen – en degenen die erop azen – ze gaan voorstellen als de krachtige belichaming van een culturele erfenis en een nationale ambitie die het moderne China zullen vormgeven.

Een eerste blik op de keizerlijke collecties

Op 5 november 1924 zat de laatste Qing-keizer, Pu Yi, fruit te eten in de Zaal van de Geestelijke Ontwikkeling, diep in de Verboden Stad. Hij was inmiddels achttien jaar en getrouwd. Zijn rijk was allang dood, maar zoals overeengekomen met de regering van de jonge republiek China mocht hij in de paleizen van de Verboden Stad blijven wonen. Zijn overgebleven hovelingen en eunuchen behandelden hem nog steeds als een keizer: ze knielden voor hem, droegen hem alles na, brachten hem lekkernijen. Sommigen van hen droomden ervan dat hij opnieuw aan de macht zou komen en China naar een grootse wedergeboorte zou leiden, net zoals de Meiji-keizer aan het einde van de negentiende eeuw in Japan had gedaan. Anderen drukten spullen achterover en troffen voorbereidingen voor de dag dat een of andere krijgshoofd hen in naam van de republiek uit het paleis en op de keien zou schoppen. Pu Yi had een telefoon in de Verboden Stad laten installeren en een auto gekocht. Een Britse privéleraar, Reginald Johnston, had hem Engels geleerd en wereldwijd gemaakt. Niettemin zei Pu Yi dat hij zich opgesloten en gevangen voelde, dat zijn moderniserende impulsen werden gesmoord, dat zijn rol vaag en

onbestemd was. Zou hij een constitutionele vorst kunnen worden? Wat kon hij leren van de Japanse monarchie of de Britse koninklijke familie? De krijgsheren die streden om de macht in de republiek stuurden hem geen geld om zijn hofhouding in stand te houden. Paleisfunctionarissen ‘verkochten of verpandden elk jaar schilderijen, antiquiteiten, kalligrafische werken, gouden of zilveren objecten en porselein van het paleis’ om de hofhouding te bekostigen, schreef hij later.¹

Zelfs al had Pu Yi een beeld van zijn toekomstige rol gehad, er was niemand die daar oog voor had. China was dat jaar weer in oorlog geraakt. Bewapend en gesteund door Japan streden de krijgsheren van Mantsjoerije met hun evenknieën uit de provincies in het midden en zuiden van het land om de macht over Noord-China te verwerven. Halfgetrainde legers golfd en weer over het platteland en trokken massaal door de steden, waarbij ze artillerie meesleepten, graanschuren openbraken, vee stalen en puinhopen achterlieten. De krijgsheren zelf – mannen met noms de guerre als de Tijger van het Noorden, de Jaden Maarschalk en Generaal Hondenvlees – smeedden complotten en tegencomplotten, sloten en verbraken bondgenootschappen, bedienden zich van misleiding en verraad. Facties en klieken werden gevormd en vielen uiteen. De eindeloze conflicten waren ‘gigantisch gecompliceerd’, klaagde de *North China Herald*. ‘Ze gaan maar door en door met afgunst en intriges en oorlog omdat ze, nu ze zijn begonnen, op een of andere manier niet meer kunnen stoppen.’² Jarenlang werd de zwakke en chaotische parlementaire politiek van de republiek overschaduwd door de gewelddadige ruzies van de machtshongerige krijgsheren.

Juist zo’n daad van verraad door een krijgsheer zou de Verboden Stad, en het lot van de keizerlijke collecties, voor altijd veranderen. De zogeheten Christelijke Generaal, ene Feng Yuxiang,